

קבר לתיעוד

הלל לביבליוגרפיה ולביבליוגרפים

(מתוך המבוא לביבליוגרפיה של כתבי פרופ' נורית גוברין)¹

הביבליוגרפיה כבסיס למחקר

הביבליוגרפיה הספרותית יחד עם מפתח השמות הם צילומי הרנטגן של מפעל חיים של כל יוצר וחוקר. הם חושפים את השלד והעצמות הנסתרים, ובאמצעותם אפשר לגלות פרטים חשובים ומשמעותיים על היצירות.

יש הרואים בביבליוגרפיה רשימה סתמית, מעין ספר טלפונים, אמצעי טכני בלבד, ובביבליוגרף – טכנאי יבש ונוקדני, אולם חוקרים לא מעטים מבינים כי הביבליוגרפיה היא כלי חשוב ורב ערך. הביבליוגרפיה היא הבסיס החשוב ביותר של כל מחקר ספרותי אמיתי, כולל, יסודי ומקיף. בלעדיה יהיה המחקר חלקי ואף פגום. הביבליוגרפיה היא אחד מאותם "מקצועות עזר" שבלעדיהן אין מחקר ספרותי ראוי לשמו, והיא גם מסייעת להעמקת הקשב ביצירה עצמה. רבים מהביבליוגרפים הם חוקרים מיומנים, בקיאים ביצירות הספרות ומשתמשים בידע הביבליוגרפי שלהם גם למחקריהם האישיים. לצד הביבליוגרפיות שלהם הם העמידו מחקרים ספרותיים, חדשנים ומקוריים והאירו פינות חשובות רבות. לא מעטים מהם הם סופרים בזכות עצמם. רוב הביבליוגרפים המקצועיים, גם כאלה שאינם חוקרים, הם אנשי אשכולות, משכילים, יודעי ספר, בקיאים בלשון ובכללי הדקדוק והניקוד, ובעלי ניסיון וחכמת חיים.

על כן גם אם רשימה ביבליוגרפית נראית לכאורה, סתמית ומשעממת, בשביל החוקר המיומן היא עולם ומלואו. חוקר מיומן יודע לדובב את הביבליוגרפיה יחד עם מפתח השמות, ולהסיק מהם מסקנות חשובות בכל התחומים. כגון: אופיים של היוצר ויצירתו, תחומי התעניינותו ונושאו, התפתחותו לאורך השנים, מערכות יחסיו עם סופרים ועורכים, מניעים אידיאולוגיים ופואטיים, התקבלותו.

עומדת לפני דמותו של אחד הביבליוגרפים הפוריים ביותר, שהוא מודל לשילוב מבורך בין חוקר, משורר, ביבליוגרף וספרן. אברהם מאיר הברמן (1901-1980) היה מורי בחוג לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב, בקורסים על השירה העברית בספרד ובאיטליה. בניגוד לתדמית היבשה והנוקדנית של ביבליוגרפים בכלל ושל פרט, היה בעל הומור

1 יוסף גלרון-גולדשלגר ואלי שקדי (עורכים), כתבי נורית גוברין: ביבליוגרפיה תש"י-תש"ף (1950-2020), תל אביב: צבעונים הוצאה לאור, 2020.

נושך ואירוניה מושחזת, חוקר חשוב, פורה ומקורי ומתקין של ביבליוגרפיות רבות. על כך יעידו כתביו הרבים והמגוונים בתחומי המחקר השונים, לרבות אלה ההומוריסטיים שעליהם חתם בשמו הספרותי: הימן הירושלמי. הערך עליו בוויקיפדיה מגלה את ההיקף העצום של כתביו, ביניהם בתחום חקר הביבליוגרפיה העברית, תולדות הספר, הדפוסים והמדפיסים העבריים. הוא גם מחברו של הערך המפורט והמקיף "ביבליוגרפיה" באנציקלופדיה העברית.

יחד עמו מן הראוי להזכיר את משה שטיינשניידר, "אבי הביבליוגרפיה העברית" ואת שמותיהם של כמה ביבליוגרפים חשובים, שהעמידו מפעלים מפוארים בתחום זה, כגון: אברהם יערי, ג. קרסל, שמואל לחובר, רפי וייזר, ויבל"א: יוחאי הגואל ויוסי גלרון-גולדשלגר.

אבי, ישראל כהן (1905-1986) שהיה עורך הפועל הצעיר שנים הרבה (1948-1970) ועורך כתבי עת ספרותיים, הכיר היטב את העבודה מאחורי הקלעים של כל העוסקים בעריכה, בהתקנה, בהגהה ובהדפסה. הוא כתב מסות בשבח העריכה העצמית: "חכמת המחיקה" (תש"ח/1948); בשבח המגיהים: "מסכת מגיהים" (תש"ו/1950); בשבח הביקורת: "הביקורת בחינת יצירה" (תשי"ג/1953); בשבח הביוגרפיה: "חכמת הביוגרפיה" (תשכ"ה/1965); בשבח העורכים: "העורכים שלי" (תשל"ח/1978). הוא אמנם לא כתב בשבח הביבליוגרפיה והביבליוגרפים, אבל לאורך כל חייו ערך רשימות מפורטות של כתביו ומה שנכתב עליו. אלה שימשו בסיס למסלול – ספר היובל במלאות לו 75 שנה, בעריכתי, ולכרך הביבליוגרפיה של כתביו והכותבים עליו, שהתקנה חיה הופמן. למרות חשיבותה הרבה של הביבליוגרפיה כבסיס וכתנאי למחקר, איני יודעת אם יש מי ששיבח אותה ברבים. זוהי במידה רבה מלאכה כפוי־טובה. היחס אל מתקניה בציבור ובמיוחד באוניברסיטאות הוא מזלזל. היא נחשבת ל"עבודה שחורה" טכנית, ולא למחקר של ממש, העוסקים בו אינם ראויים להערכה, לתגמול ולקידום.

מי שיצא בשצף קצף נגד הביבליוגרפיה הוא הסופר ס. יזהר, שקרא לשחרור הספר מכבלי הקהילה המדעית, כיוון שלדעתו היא חונקת את היצירה והיוצר. הוא התנגד לביבליוגרפיות בכלל ולכללי הרישום הביבליוגרפיים בפרט. "סלקו את ה'הנחיות למחברים'" – קרא לעורכי קתדרה לרבות אלה של "כבוד הביבליוגרפיה, שבכל עשור מחייבים לרשום אותה אחרת". הוא ראה בהנחיות אלה "השתלטות הטרטור של קטנות המוח על תנופת החשיבה" (קתדרה: לתולדות ארץ-ישראל ויישובה, מס' 71, ניסן תשנ"ד, מרס 1994, עמ' 189-190). ועוד כתב שם: "התמסדות כללי ההנחיה למחברים היה גזר דין לחופש רוח האדם ההרפתקנית". הוא קרא לנותני ההנחיות "לבלרים" הרואגים ל"קלות התיוק בתיקי השיממון שלהם", וראה ב"נימוסי הקהילה המדעית", פגיעה ב"חופש היצירה, ש"הוא התנאי ההכרחי, חופש לתוכן וחופש לצורה". את רשימתו המתלהמת סיים בקריאה הנרגשת: "ואל יכתיבו הספרנים את לשון המחקר ולא עושי המצבות את דרכי החיים".

יהושע קניאל (שם, עמ' 191-192), בתגובתו השקולה והעניינית על דבריו המתלהמים של ס. יזהר, כתב, בין השאר: "חירות זו [של הסופר] אינה נגרעת במאומה אם משנתו של החוקר סדורה. אין אנו מגבילים את לשונם של כותבי המאמרים. יכולה היא להיות מחדשת, מקורית וייחודית בסגנונה, אך רצוי כמוכן שלא יהיו בה שגיאות תחביר וכתוב." "מחקר זהיר [- -] לא בהכרח ישרה בו השממון, אין הוא חייב להיות חנוט. יכול הוא להיות כתוב בוירטואוזיות לשונית, [- -] הכול לפי כישוריו וכשרונו של הכותב. המערכת לא תמנע זאת ממנו".

הביבליוגרפיה שלי

הביבליוגרפיה שלי היא מסוג הביבליוגרפיות המרכזות את כלל יצירתו של מחבר, לרבות מה שנכתב עליו. (...)

כל מחקריי נכתבו מתוך אהבה ליוצרים וליצירתם, שחזרתי אליהם שוב ושוב, העמקתי ביצירתם, גיליתי בהם פנים חדשות, מזוויות ראייה שונות. עיון בביבליוגרפיה מגלה לא מעט מחקרים שנכתבו כהיענות להזמנה אקדמית להשתתף בכנסים, בימי עיון, בכתבי עת, בספרי יובל וזיכרון, בהרצאות בארץ ובעולם בפני קהלים מגוונים. ההיענות להזמנה חברתית זו נעשתה תמיד מתוקף מה שהיה חבוי בי מקודם, והתאים להלך הנפש, לאידיאולוגיה, להשקפת העולם שלי. כל סופר מגויס תמיד מטעם עצמו, כתבתי במסתי: "בשבחה של ספרות מגויסת" (קריאת הדורות, א, תשס"ב/2002). הוא הדין בכל מסאי וחוקר. אין הוא כותב אלא על מה שליבו חפץ ומוציא מן הכוח אל הפועל מה שהוא משורש נשמתו.

בהתאם למדיניות המחקר שלי, שגובשה בהשפעת מורי ובראשם דב סדן ואבי מורי, ישראל כהן, עסקתי במפורסמים ובנידחים כאחד, מהם יוצרים נשכחים או שלא זכו בהערכה הראויה. כל זאת במטרה להרחיב את מעגל היוצרים בספרות העברית. הדגשתי את ההתחלות וחשיבותן להבנת המשך דרכו של כל יוצר; את ראשית הביקורת עליו והתקבלותו, ובמיוחד את הביוגרפיה וחשיבותה להעמקת הקשב ביצירה. ניסיתי להרחיב גם את מעגל הנושאים הראויים למחקר הספרות העברית ולכלול בהם גם תחומים שעד אז עסקו בהם פחות, אם בכלל, כגון: גיאוגרפיה ספרותית – מקומות בארץ ובעולם בראי הספרות העברית; כתבי עת ספרותיים ומדורי הספרות בעיתונות היומית; עורכים; זיכרונות; אגידות סופרים; שירים לעת-מצוא. במסגרת המדיניות של "ספרות עם כל דבר", הפגשתי יצירות של יוצרים שונים סביב נושאים משותפים. כגון: "ארכיאולוגיה וארכיאולוגים בספרות העברית" ו"ספרות ורפואה", אם להזכיר שניים מרבים מאוד. בביבליוגרפיה נכללו גם תגובות במדור "מכתבים למערכת" כדי להעמיד דברים על דיוקם, ביניהן לא מעט תגובות הקשורות במורשתו הספרותית של אבי. לא מעט תגובות נכתבו כהערות על תופעות שהרגיזו אותי, וראיתי צורך לנסות לשנות, או לפחות להשמיע את קולי. לא מעט מסות נכתבו כקול מנוגד לקולות הרווחים בציבור,

כגון: "הלוח העברי" (קריאת הדורות, ג [תשס"ח/2008]), ובמיוחד באקדמיה, כגון: "למה התכוון המשורר?" (קריאת הדורות, ה [תשע"ה/2015]).
רוויתי לא מעט נחת כשהשקפת עולמי הספרותי הלחלה לקהל החוקרים ולקהל הרחב, באמצעות מחקרי ובאמצעות מחקריהם של אחרים, שהסתייעו במונחים שחידשתי, והמשיכו את השקפת עולמי המחקרית. לא פעם מבלי להביא גאולה לעולם. שבעתי לא מעט מרורים מביקורות עוינות, חשבונאיות, שהמעיסו את ערכם של מחקרי וזלזלו בהשקפת עולמי. שמחתי על הביקורת המשבחת, ולמדתי לחיות עם הביקורת העוינת, ואף לראות את החיוב שבה. האדישות וההתעלמות גרועים מכל. עם זאת, הכותב, ובמקרה זה הכותבת, היא המבקרית הקשה ביותר של דבריה. אך ביקורת עצמית זו, היא גם אחד המניעים להמשיך ולכתוב, כדי להשתפר בפעם הבאה. (...)

נורית גוברין

* המערכת מברכת את פרופ' גוברין ליום הולדתה ה-85.